ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 9, Sayı: 114, Mart 2021, s. 128-144

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.49067>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
27.01.2021

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
28.03.2021

Dr. Ragıp MUHAMMED
Ege Üniversitesi, Türk Dili ve Lehçeleri
ragipmuhammed@gmail.com

MEMLÛK KIPÇAK TÜRKÇESİNDE EMİR KİPİ*

Öz

Tarihî Türk lehçeleri arasında önemli bir yere sahip olan Memlûk Kıpçak Türkçesi, 1250-1517 yılları arasında Mısır ve Suriye sahasında hüküm süren Memlûk Devletinde yaşayan Türkler tarafından meydana getirilmiştir. Memlûk Kıpçak Türkçesi ile günümüze kadar intikal eden çok sayıda eser, Arap harfleriyle kaleme alınmıştır. Bu eserler sözlük, gramer, edebiyat, din, siyaset, atıcılık, okçuluk gibi çeşitli alanlarda yazılmıştır. Bu çalışmada Memlûk Kıpçak Türkçesi ile yazılmış metinlerdeki emir kipi üzerinde durulmuştur. O dönemin gramer kitaplarındaki emir kipiyle ilgili bilgiler ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir. Diğer metinlerden de emir bildiren ekler bir araya getirilerek örneklerle birlikte gösterilmiştir. Ayrıca Memlûk Kıpçak Türkçesi dönemine ait emir eklerinin işlevleri ve cümleye kattıkları anlamlar ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar kelimeler: Orta Türkçe, Memlûk Kıpçak Türkçesi, Emir Kipi.

IMPERATIVE MOOD IN MAMLUK-KIPCHAK TURKISH

Abstract

The Mamluk-Kipchak Turkish has an important place among the historical Turkic dialects, was formed by the Turks living in the Mamluk state, which ruled in Egypt and Syria between 1250-1517. Numerous works have been transmitted by Mamluk Kipchak to the present day were written in Arabic letters. These works were recorded in various fields, such as vocabulary, grammar, literature, religion, politics, equestrian and archery. This article is focused on the imperative mood of Mamluk Kipchak texts. Information about the imperative mood is shown in the grammar books of that period. Suffixes denoting imperative mood in other texts also defined. Additionally this article aims to identify how imperative suffixes of Mamluk-Kipchak Turkish function and what meanings they bring to the sentences.

Keywords: Middle Turkish, Mamluk-Kipchak Turkish, Imperative Mood.

Giriş

9. yüzyıldan itibaren Mısır ve Suriye topraklarında Türk hâkimiyeti hissedilmeye başlanmıştır. Bu hâkimiyet 868 yılında Mısır'daki kurulan ilk Müslüman Türk devleti olan Tolunoğulları döneminde pekiştirilmiştir. 1171-1250 yılları arasında Mısır'da hüküm süren Eyyubiler devleti, asker ihtiyacının büyük bir kısmını dış kaynaklardan sağlamaktaydı. Bu dönemde Deşt-i Kıpçak ve Kafkaslardan getirilen Kıpçak, Oğuz ve Çerkes kölemenler (Ar. مملوك memlûk), Eyyubi ordusuna katılıp eğitilmekteydi. Bölgenin gelişmiş olması, ticaret ve geçim seviyesinin yükselmesi nedeniyle Orta Asya'dan da Oğuz ve Kıpçak Türkleri de buralara göç ederek yerleşmişlerdir. Eyyubi devletinde hizmet eden Kıpçak askerler, kısa bir sürede büyük bir güce sahip olmuşlardır. 1250 yılında Eyyubi Devleti'nin varlığına son vererek Memlûk Kıpçak Devletini kurmuşlardır (Özyetgin, 2001: 24-27; Eckmann, 2014: 52).

Eyyubî Devleti'nin yıkılmasının ardından XIII. – XVI. yüzyıllar arasında Mısır ve Suriye'de hüküm sürmüş olan Memlûk devleti, tarih sahasına çıkmıştır. Bu devletin yöneticileri daha önce bahsedildiği gibi köle ticareti yoluyla Deşt-i Kıpçak, Kafkaslar ve Orta Asya'dan küçük yaşta getirilen ve asker olarak yetiştirilen Kıpçak, Oğuz ve Çerkezlerden oluşmaktadır. Memlûk Devletin üst yöneticilerinin boy mensubiyeti devirlere ve şartlara göre değişiklik göstermiştir. Osmanlı fethine kadar Mısır ve Suriye'de hüküm süren Memlûkler, iki kola ayrılırlar: Bahrî Memlûkler (1250-1382) ve Burcî Memlûkler (1382-1517). Memlûk Devleti, Haçlı ve Moğol saldırılarını durdurması, sanat, bilim ve edebiyatı teşvik etmesiyle tarihte büyük izler bırakmıştır (Roux, 2008: 292-295; Argunşah ve Yüksekaya, 2014: 268).

Memlûk Kıpçak Türkçesiyle yazılan eserler, Eski Anadolu Türkçesi ve Çağatay Türkçesine göre daha sınırlı sayıda olsa da Türk dili tarihinde önemli bir yere sahiptir. Gazneli ve Selçuklu devletlerinde yönetici sınıfın dili olarak pek rağbet görmeyen Türkçe, Memlûk Devleti'nde yönetici ve ordu sınıfında büyük bir ilgi ve önem kazanmıştır. Üstelik Memlûk Devleti'ndeki yöneticilerin çoğu sadece Türkçe konuşuyorlardı. Ülkenin Arapça konuşan halkının Türkçe öğrenmesini kolaylaştırmak amacıyla çeşitli Türkçe gramerler ve sözlükler hazırlanmıştır. Emir ve sultanların teşvikiyle bir takım Türkçe eserler meydana getirilmiş veya Arapça ve Farsçadan Türkçeye tercüme de yapılmıştır. Ayrıca Memlûk emir ve sultanlarının kütüphaneleri için Türkçenin diğer sahalarından getirilen birçok edebî eser istinsah edilmiştir. Böylece Altın Ordu, Horasan, Anadolu, Azerbaycan, Mısır ve Suriye arasında önemli bir kültür münasebeti

oluşturmuştur. Örneğin; 14. yüzyılda Emir Soyurgatmış tarafından kurulan Kahire Medresesi'nde Altın Ordu ve Türkistan'dan gelen âlimler faaliyet göstermişlerdir (Eckmann, 2014: 52-53).

Mısır'da Oğuz (Türkmen) ve Kıpçak Türklerinin yeniden bir araya geldiği dönemlerden kalan dil yadigârlarında Oğuz (Türkmen) ve Kıpçak Türkçesi özellikleri kesin olarak ayırt edilememektedir. XIII. yüzyıldan itibaren Suriye ve Mısır'da Memlûk Türkçesiyle yazılan bu eserlerin dili tam bir birlik göstermez. Bazı eserlerin yazarları "Türkçe, Hâlis Türkçe, Kıpçakça, Türkmençe" gibi tabirler kullanmışlardır. Bunlarla ne kastedildiği, aralarındaki farklılıkların ne olduğu tam olarak açıklanamamıştır (İnan, 1953: 53-71).

Memlûk Devleti'nin yönetici sınıfı tamamen Türk idi, ordunun da büyük bir kısmı Türklerden oluşmaktaydı. Ancak halkın dili Arapçaydı. Bu yüzden Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla sözlükler ve gramerler hazırlanmıştır. Bu tür eserlerde kullanılan malzemenin bir kısmı edebî dile dayanmakla birlikte asıl Kıpçak Türkçesini ve Oğuz Türkçesi (Türkmençe) özelliklerini yansıtan lehçe malzemesi de yer almıştır.

Bu yazıda öncelikle Memlûk Kıpçak Türkçesi ile yazılan gramer ver gramer içerikli eserler ele alınacaktır. Bu eserler; *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye* (DM), *El-İdrâk Hâşiyesi* (İH), *El-Kavâninü'l-Külliyeye li-Zabt'l-lügâti't-Türkiyye* (KK), *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Luğati't-Türkiyye* (TZ), *Kitābu Bulğatu'l-Muštāk fi Luğati't-Türk ve'l-Kıfçāk* (BM), *Kitābü'l-Ef'âl* (KE), *Kitābü'l-İdrāk li Lisāni'l-Etrāk* (Kİ), *Kitāb-ı Mecmū-ı Tercümān-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî* (TA). Söz konusu eserlerdeki emir kipi ile ilgili bilgi detaylı bir şekilde izah edilecektir. Daha sonra edebiyat, fıkıh, askerlik, okçuluk, atçılık ve baytarlık sahaslarında yazılan eserlerdeki emir kipini bildiren ekler değerlendirilecek ve cümleye kattıkları anlamlar da ayrıntılı bir biçimde belirtilecektir. Bu eserler; *Gülistan Tercümesi* (GT), *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin* (İM), *Kitāb fi-İlmi'n-Nüşşâb* (İN), *Kitāb fi'l-Fıkh bi-Lisani't-Türkî* (KFT), *Münyetü'l-Guzât* (MG), *Kitab fi-Riyazeti'l-Hayl* (RH)'dir. Adı geçen eserlerden örnek cümleler verilecektir.

Memlûk Kıpçak Türkçesi gramerlerinde emir kipine diğer kip ve zamanlara göre büyük bir önem verilmiştir. Çünkü o dönemin gramercilerine göre Türkçede fiilin kökeni emir kipidir. Bu yüzden emir kipi “fiil” ve “emir” başlıkları altında incelenmiştir. Bu çalışmada sadece Memlûk Kıpçak Türkçesinde emir kipi ele alınmıştır. Çünkü Türkçenin diğer tarihî dönemlerine nazaran söz konusu sahada emir kipi bildiren ekler daha çok farklılık göstermektedir.

1. İnceleme

Çalışmamızda uygulanan yöntem iki aşamadan ibarettir. Birinci aşamada gramer ve gramer içerikli eserlerdeki emir kipiyle ilgili bilgiler detaylı bir şekilde izah edilecektir. Bu bilgiler her eserin hangi sayfasından alındığı parantez içinde gösterilecektir. İkinci aşamada ise bahsi geçen eserlerin yanında edebiyat, fıkıh, askerlik, okçuluk, atçılık ve baytarlıkla ilgili eserlerdeki emir bildiren ekler bir araya getirilerek bulundukları cümlelerle birlikte verilecektir. Tespit edilen eklerin işlevleri ve cümleye kattıkları anlamlar ortaya çıkarılacaktır. Böylelikle Memlûk Kıpçak Türkçesi sahasında emir kipi bildiren ekler işlev ve anlam bakımından değerlendirilmiş olacaktır.

D) Memlûk Kıpçak Türkçesi sahasında yazılan gramer ve gramer içerikli eserlerde bulunan emir kipi ile ilgili bilgiler:

TZ'de emir kipiyle ilgili bilgiler: 1) Emir kipinin sonu, ya ünlü ya da ünsüz olur. Ünsüzle bitenler: *kel, ket, tur, yat, tuğ* gibi. Ünlüyle bitenler: *başla, söyle, sözle, bovuzla* (Türkmenler ona

boğuzla derler), *yumrukla* gibidir (50a-50b). 2) Emir ya 2. kişi ya da 3. kişi için olur. 3. kişi için *-sIn* kullanılır. Bu Arapçadaki emir eki *ﻝ* (li) gibidir. *-sIn* 3. kişinin emir ekidir. Teklik 2. kişi için: *kel*, *ket*, *yağ*, *kas*, *tuğ*, *tur* denir. Diğer fiillerde de böyledir. Çokluk için: *keliğiz*, *ketiğiz*, *söyleğiz*, *sözleğiz* denir. Bazen çokluk 2. kişide (z) harfi düşürülür: *kelin*, *ketin*, *turun*. Diğer fiillerde de böyledir. 3. kişi için: *kelsin*, *ketsin*, *söylesin*, *bovuzlasın* denir. Çokluk 3. kişi için: *kelsinler*, *ketsinler* denir (50b). 3) Emirde ve nehyde¹ kalın sıralı harflerde *-ğın* / *-kın*, ince sıralı harflerde ise *-kin* / *-gin* ile pekiştirme yapılır. Ör: *turgun*, *yağkın*, *kelgin* denir. Bu emir şeklidir, nehy şekli ise: *turmağın*, *yağmağın*, *ketmegin* denir. Emir kipinde sadece 2. kişi için emirde ve nehyde pekiştirme yapılabilir. Pekiştirme harfleri emrin olumlu şeklinde olursa fiilin ünlü uyumuna uyar. Fiilin baş tarafı ötreli olursa pekiştirme harfi de ötreli olur. Fiilin baş tarafı esreli veya üstünlü olursa pekiştirme harfi esreli olur. Pekiştirme harfleri kalın sıralı harflerle kalın, ince sıralı harflerle de incedir (50b-51a). 4) *kelsene* ve *kelseğizne* pekiştirmeden ibarettir. Ancak sondaki (n)'yi düşürülse ve kelimenin sonu ünsüz olsa, o zaman hem yüceltme hem de şart anlamına gelir (51a). 5) Emir 1. kişide şöyle pekiştirme yapılır: *alayım*, *alalım*, *alayık*. Emir kipi bütün fiillerin köküdür. Emir kipi söylemeden hiçbir fiil söylenemez (51a). 6) Nehy, emir kipi üzerine getirilen *-mA* ekiyle yapılır. Nehy, ancak gelecek zamanda yapılacak fiille ilgilidir. 2. kişi için: *alma* ve *almanız*. 3. kişi için: *kelmesin* ve *kelmesinler*, buraya *-sIn* eklenmiştir. 1. kişi için: *almayım*, *alalım* ve *almalık* denir (51b). 7) Fiil, emir kipinde gösterilse bu 3. kişi veya 2. kişi veya 1. kişi için olur. 3. kişi için: *bi kelsin*, *kullar ketsinler* denir. 2. kişi için: *kel* ve *keliğiz* denir. Ayrıca pekiştirme istendiği zaman *kelgin* ve *kelseğizne* de denir. Nehyde pekiştirme istendiği zaman *kelmegin* denir. Uyarı: Pekiştirme eklerinin *-kıl* veya *-kil* / *-gil* olduğunu söyleyene kulak verme. Çünkü bu ekler Türk diline başka dillerden girmiştir. Türkçe bilmeyenler tarafından Türkçeye sokulmuştur². 1. kişi için: *keleyim*, *kelelim*, *kelelik* denir (72a-72b). 8) Çokluk 2. kişide (z) harfi düşürülür, *alığız* yerine *alın* denir. Bu da kısaltmaya benzer (83a). 9) Yardım dileme bölümünde şu bilgiler geçer: Yardım dilemek ancak bu şekilde yapılır *a kiçiler maa buluşunuz* ve *maa buluş eyleğiz* ve *maa meded eyleğiz*³(84b). 10) Arapçadaki emir ve dua için kullanılan *ﻝ* “li”, Türkçede edilgen fiil şekliyle gelir: *urulsun*. Diğer örnekler: *kelsin*, *ketsin*. Fiil 1. veya 3. kişi için söylenirse 1. kişi için: *turayım*. 3. kişi için *tursun* denir. Buradaki *-sun* yukarıda olduğu gibi istemek içindir (86b).

Kİ’de emir kipiyle ilgili bilgiler: 1) Emir ya 3. ya da 2. kişi için olur. 3. kişi için olsa emir eki eklenmesi gerekmektedir. Ör: *Sençer kelsün*. Çoğul için: *Sençer kelsünler*. Buradaki *-sUn* Arapçadaki *ﻝ* “li” gibidir. 2. kişi olsa en uygun şeklin hiçbir şey eklemekten fiilin kendisini yazmaktır. İstirahat⁴ için bu emrin sonuna *-ğıl* / *-gil* eklenir. Emrin başı ötreli olup kelimenin kendisinde üstünlü harf bulunmasa, o zaman son harf ötreli telaffuz edilir: *turgul*, *külgül* gibidir. İlk harf ötreli olup kelimeye üstünlü / esreli harf varsa son harfinin karşılığı esreli olur: *birgil*, *işitgil*, *köstergil*. Tesniye veya çokluk 2. kişi için ya sadece *η* eklenir *turun*, ya da *η*’ye de *z* eklenir *turunuz*. Buradaki *z*, *siz* kelimesinden kalmaz. *Siz*’i de eklemek caizdir: *turun siz*. Buradaki *siz* pekiştirmedir. 1. kişi tekil ve çoğuldur. Tekil için: *bargayım*, *kelgeyim*. Çoğul için: *barğalım* ve *kelgelim*. Türkçede 1. kişi için emir çok kullanılır. Arapçada ise o kadar kullanılmaz (120-121). 2) Nehy eki *-mA*’dır. Nehy, gelecekte yapılacak olan fiile gelir. Teklik 3.

¹ Arapçada nehy terimi emrin olumsuzluğu için kullanılmaktadır.

² Bizce yazar yanlış bir bilgi vermemiştir. Yani *-GIn* eki Kıpçakça, *-GIl* / *-KIl* eki ise Türkmençe veya diğer Türk lehçelerine ait bir unsur olarak düşünülmelidir. Yazarın bahsettiği *-GIn* eki düzenli bir şekilde Ermeni Kıpçak Türkçesinde kullanılmaktadır. bk. Güvenç, L. (2014). Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil. Kayseri: Erciyesi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı ABD, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 408-410.

³ Yazar burada emir ekinin yardım dilemek işlevinde kullanmıştır.

kişi için *Sençer kelsesün*. Çokluk 3. kişi için: *Sençerler kelsesünler*. Teklik 3. kişi için: *sen kelme*. Kitab-i Beylikte ise: *barmama, olçurmama, yatmama* şeklindedir. Böyle denilince ‘Yazıklar olsun sana’ demek gibi tahkir anlamı da eklenmiş olur. Çokluk 2. kişi için: *siz kelmeyiz* ve *kelmeyiniz siz* demek de caizdir. Teklik 1. kişi için: *kelmegeyim*. Çokluk 1. kişi için *kelmegelim* (133). 3) Emrin ekleri: *-sUn, -yIm* ve *-Ilm* ⁵(155). 4) *-ğil* eki hem emir hem de nehyde kullanılır. Ör: *yegil* ve *yemegil* (153).

İH’de emir kipiyle ilgili bilgiler⁶: 1) *çU* eki pekiştirme ekidir. Ör: *kel çü* “mutlaka gel”, *barma çu* “asla gitme” (39b)⁷. 2) Oğuzca bir edat olan *la* fiilin tahakkuk edip bittiği anlamındadır. Fiillerin sonuna eklenir. Ör: *ol bardı la* “o gerçekten gitti, gidişi gerçekleşti”, *ol keldi le* “o gerçekten geldi, gelişi gerçekleşti”. Bunda, fiilin gerçekleşmesini fazla bilmediği için muhatabın biraz inkârı da söz konusudur. Türkler bunu bilmezler ⁸. Bazıları da *bardı ola, keldi ola* veya *bardı ahu, kel ahu* derler (41a). 3) Emir teklik 2. kişi için fiile hiçbir şey eklemeyen yapılır. Ör: *yaz, olumsuz yazma*. Çokluk 2. kişi için *yazınız, olumsuz yazmanız*. Teklik 3. kişi için *yazsın, olumsuz yazmasın*. Çokluk 3. kişi için *yazsunlar, olumsuz yazmasunlar*. Emrin olumlu ve olumsuz çekimlerinde dilek, uyarı, tavsiye, dua, yalvarma ve rica anlamları da mevcuttur. Teklik 1. kişi için *vurayın*, çokluk 1. kişi *vuralım* denir. Emri pekiştirmek için *-kıl, -ğil* ve *-kil* ekleri kullanılır. *k, t, h, ş, d* ve (*ع*)’ayın harflerinden sonra *-kıl* eki gelir. *b, d, l*, ve *n* harflerinden sonra *-ğil* getirmek daha isabetlidir. Kalan harflerle ise *-kil* eki getirilir (44a). 4) Emir teklik 2. kişi şöyle yapılır: *algıl, kitkil*. Çokluk 2. kişi *keliğiz, biriğiz*. Teklik 3. kişi için *barsun, alsun*. Çokluk 3. kişi *barsunlar*. Teklik 1. kişi için *-yIm* ve *-yIn* ekleri kullanılır. Ör: *alğayım, alayım, alayın*. Çokluk 1. kişi için *-Ilm* ve *-II* ekleri kullanılır. Ör: *alalım, alğalım, alı, baralı, bargalı, baralum, vuralum*. Türkmenler⁹ sadece *-lUm* şekli kullanırlar. Ör: *yaçalum, aşalum*. Edilgenlik ekiyle şöyle olur: *vurulayın, vurulalım*. Bazıları *bargalık, kelkelik, vireyik, keleyik* der (44b). 5) Emir, Türk dilinin temellerindendir. Emri teklik 2. kişide pekiştirme ekleri *-ğil, -kıl* ve *-kil* kullanılır. İnce sıralı harflerden sonra *-kil*, kalın sıralı harflerden sonra *-kıl* getirilir. *-kıl* eki ise sadece *k* harfinden sonra getirilir. Pekiştirme ekleri kullanmadan da emir yapılabilir. Çünkü emir aslında eksizdir. Ör: *kelkil, vurğıl, çıkğıl*. Pekiştirme ekleri Arapçadaki نائنه ¹⁰“nainne”nin karşılığı sayılabilir. Bazı Türkler *kelsege, vursağa ne, çıksağa ne* derler. Teklik 1. kişinin eki *-Im*’dir. Ör: *yazayım*. Çokluk 1. kişinin eki *-II*’dir. Ör: *yazalı*. Bunların olumsuz ise: *yazmayım, yazmayalı*. Başka bir lehçede *-Im* yerine *-In* kullanılır. Ör: *yazayın*. *-II* yerine de *-lUm* kullanılır, ör: *yazalum, yazmayalum*. Teklik 3. kişi için *kelsün* veya *kelsin* denir (44b). 6) Emrin olumsuz *-mA* ile yapılır. Teklik 2. kişi için: *kelme*. Çokluk 2. kişi için Türklerde *-InIz* getirilir: *kelmeniz*. Türkmenlerde ise sadece genizsil *-η* getirilerek *kelmey* denir. Ayrıca *kelmesiz* şekli de vardır. Teklik 3. kişi için: *kelmesün* veya *kelmesin* denir. Çokluk 3. kişi için *kelmesünler*. Teklik 1. kişi *kelmeyim*. Çokluk 1. kişi *kelmelim*. Emrin olumsuz eki *-mA*’dan

⁴ Buradaki istirahat kelimesi pekiştirme anlamındadır.

⁵ Bu ekler “eklerin özeti” kısmında yer almaktadır.

⁶ *Kitābū’l- İdrāk li-Lisāni’l-Etrāk*’ın Bayezid Devlet Kütüphanesi’nin Veliyüddin Efendi bölümünde 2896 numarada kayıtlı olan nüshasının derkenarlarında bulunan *El-İdrak Haşiyesi* 1936’da Velet İzbudak tarafından incelenmiştir. İzbudak eserin sadece sözlük kısmını incelemiştir. Bizim çalışmamızda ise daha önce hiçbir araştırmacı tarafından ele alınıp incelenmeyen El-İdrak Haşiyesi’nin (gramer kısmı) incelenmiş ve eserde bulunan bilgileri çalışmamızın konusuna uygun bir şekilde değerlendirilmiştir.

⁷ Bizce İH’deki bu bilgi DLT’ten alınmıştır. Çünkü aynı bilgi ve aynı örnekler DLT’de bulunmaktadır. bk. Ercilasun age, s.438.

⁸ *la* edatıyla ilgili verilen bilgiler tıpatıp DLT’den alınmıştır. bk. Ercilasun, A. B.; Akkoyunlu, Z. (2014). Kaşgarlı Mahmud - Dîvānu Lugātî’t-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin). Ankara: TDK Yay., s. 440.

⁹ Burada Oğuzlar kastedilmiştir.

¹⁰ Arapçada emri pekiştirmek için kullanılan bir edattır. “*kesinlikle yap, yapmalısın*” gibi anlam bildirir.

sonra teklik 2. kişi için *-ğil* eki getirilir, ör: *almağıl*. Çokluk 2. kişi için ya *-İlZ* ya da *-η* getirilir, ör: *almanız, almanη*. Başka bir nüshada emir teklik 2. kişi için *-mA*’dan sonra *-ğil* / *-kıl* / *-yil* / *-kil* ekleri getirilir, ör: *almağıl, yağmakıl, istemeyil*. Çokluk 2. kişi için ise *-InIz* getirilir, ör: *kelmeniz, almanız* (51b). 7) Emrin olumsuzu da şu şekilde yapılabilir: *tırma ya, kelme ya*. Bazen de *ya* yerine *āy* getirilebilir: *tırma āy, kelme āy* (52a).

KK’de emir kipiyle ilgili bilgiler: 1) Emir: 3., 2. ve 1. kişi için kullanılır. Bunlardan her biri ya teklik ya da çokluk olur. Emir teklik 2. kişi bütün fiillerin üzerine kurulduğu temeldir ¹¹. O işitmekle bilinir. Kural: Köke genizsil *η* eklenmesidir. *tur* > *turuη*, *oltur* > *olțuruη*, *kel* > *keliη*. Söz konusu ek fiilde ünlü varsa yuvarlak, yoksa dar-düz ünlülü olur. Bu *η*’ye, fiilin ünlü harfine göre yuvarlak veya düz ünlülü bir *n* ile *z*¹² eklenebilir. Hitap edilen kişiye saygı göstermek istendiğinde Arapçada siz geldiniz, siz yaptınız denildiği gibi Türkçede *tur* > *turuηız*, *oltur* > *olțuruηız* denir ¹³. Yalnızca birinci *η* ile yetinmek *η* ve *z*’yi getirerek kullanmak da yaygın ve fasihtir (6a-7a). 2) Türkçede tesniye yoktur. Birinci *η*’nin tesniye, hem *η* hem de *z*’yi eklemenin çokluk belirtisi olduğunu söyleyen yanılmıştır ¹⁴. Bu *η*’nin zamir olan *siz*’den kalma olduğunu ve *țursiz* demenin caiz olduğunu söyleyen de yanılmıştır. Bu, Türklerden duyulmamış ve rivayet edilmemiştir ¹⁵ (7a). 3) Teklik 3. Kişi için: Fiilin köküne *-sIn* / *-sUn* eklenir. Eğer fiilde yuvarlak ünlü varsa ekin ünlüsü (U), yoksa (I) olur: *kelsin, yațsin, ursin*¹⁶, *içsin, yesin, işitsin*. Türkmenlerde her zaman *-sUn* kullanırlar. Çokluk 3. Kişi için *-sIn* üzerine çokluk eki *+lAr* getirilir: *kelsinler, ursınlar* (7a). 4) Emir 1. kişi için Arapçanın aksine Türkçede çok yaygındır. Kural: Teklik 1. kişi için fiilin köküne *-yIm* eklenir. Bu işlemde fiilin kökünden sonra devamlı olarak *-A* getirilir: *keleyim, yațayım, țurayım, içeyim*. Çokluk 1. kişi için eğer fiilin kökünde isti’la harfleri ¹⁷ varsa *-lık*, bu harfler yoksa *-lik* kullanılır: *yațalık, yelik* ¹⁸, *kelelik*. Türkmenler *-l*’den sonra *-m* getirirler: *yațalım, içelim* (8a). 5) Emir teklik 2. kişi, özellikle heceleri az olan fiillerde ve tekil için konuşulduğu zaman pekiştirilir. Fiil kökünde isti’la harfleri¹⁹ varsa pekiştirme eki *-kıl* olur. Ek; isti’la harflerine benzeyen kalın *b*, *n*, *l* ve bütün kalın sıralı harfler olduğunda *-ğil* şekline değişir. Bu harflerin bulunmadığı köklere *-gil* eki getirilir. Kısacası, pekiştirme *-kıl*, *-ğil*, *-gil*’dir. Bu kural çoğunlukla geçerlidir. Aslında bunları bir kurala bağlamak zordur. Bundan dolayı daha çok işitmeye dayanmak gerekir. Yine *k* ve *k*’nin ünlüsü (i, ı)’dır. Ama fiilin kökünde yuvarlak ünlü varsa ekin ünlüsü (u, ü)’dür. Bu yine de işitmeye dayanır. Dikkat et bu (k) harf (g) olarak telaffuz edilir. Ör: *yațkıl, bațkıl, yuțkıl, alğıl, bargıl, urğıl, kelgil, yegil, söylegil* (8b-9a). 6) Nehy, ancak gelecek zamanda yapılacak fiil ile ilgilidir. *-mA* ekiyle yapılır. Teklik 2. kişi için: *ketme, kelme, olțurma, yazma, yațma, söyleme*. Nehy, emrin pekiştirildiği ekle pekiştirilebilir ve pekiştirme eki *-mA*’dan sonra getirilir: *kelmegil, almağıl*. Çokluk 2. kişi için: *ketmeniz, kelmeniz, olțurmanız*. Teklik 3. kişi için: *kelmesin*,

¹¹ Teklik 2. kişi kast etmiştir.

¹² Yazar n+z değil, n+y olarak yazsa da verilen örneklerin yazılışına baktığımızda bu örnekler n+z ile yapılmıştır.

¹³ Yazarın verdiği bilgiye göre bu örnekler *țuruηıuz* ve *olțuruηıuz* olmalıdır. Ancak Arap harfli yazılış طُرُنِيز / الطُرُنِيز yukarıda gösterdiğimiz gibi yazılmıştır.

¹⁴ Yazarın burada *η*’nin tesniye (ikilik) olduğunu söyleyenleri eleştirmesi, o dönemde *-η*’yi emirde ikilik alâmeti değerlendirenler olduğunu göstermektedir.

¹⁵ Bizce KK’nin yazarı Kİ’deki bilgiyi eleştirmektedir. Çünkü bu konuda Ebu Hayyân şunu söylemiştir: “*țuruηıuz*. Burada (z), (siz) kelimesinden kalmadır. (Siz) de eklemek caizdir: *țuruη siz*. Buradaki (siz) tekit için kullanılır” (Kİ 121). Bizce KK yazarı, Kİ’i görmüş ve içindeki bu bilgiyi eleştirmiştir.

¹⁶ Verilen bilgiye göre bu örnek *ursun* olması gerekir. Ama yazar onu *ursin* şeklinde yazmıştır.

¹⁷ Arapçada isti’la harfleri (h, ş, k, ğ, z, t, ž). Yani eğer fiil kalın ünlülü ve ötümsüz harflerle bitiyorsa *-lık* alır.

¹⁸ Karamanlıoğlu, *yelik* kelimesinin “*yeyelik*” şeklinin kısaltması sonucundan meydana gelmiş olabileceğini belirtiyor. bk. Karamanlıoğlu age., s. 117.

¹⁹ Baskın harfler, ötümsüz harfler.

ketmesin. Çokluk 3. kişi için: *kelmesinler, ketmesinler* (16a-16b). 7) Emir eki: 1. kişi -yIm, 3. kişi için -sIn'dır (78a).

TA'da emir kipiyle ilgili bilgiler: 1) Türk dilinde kelime çekiminde üzerine kurulan şeyin kökü, ikinci şahıs teklik emir kipidir. Her emir kipi için fiil çekiminde hiçbir işlevi olmayan ve yalnız teklik 2. kişi için kullanılan, kendine has bir son ek bulunmaktadır. Emir teklik 2. kişide bu ekler üç tanedir: -ğıl, -kıl, -kil (47a-47b)²⁰. 2) Emir teklik 2. kişi *çız*, onun olumsuz fiilin köküne -mA ekiyle yapılır: *çızma*. Emir çokluk 2. kişide fiilin köküne -ıñız, olumsuzunda -mañız eklenir: *çızıñız, çızmañız*. Emir çokluk 2. kişide ve olumsuzunda izlenen başka bir yol daha vardır ki Türklerde en çok kullanılan da budur. Bu da fiilin köküne -ıñ, olumsuzunda ise -mañ eklenmesidir. *çızıñ, çızmañız*. Bu -ıñ genizsil n'dir (48a-48b). 3) Teklik 3. kişide fiilin köküne -şın, olumsuzunda -maşın eklenir: *çızşın, çızmaşın*. Emir çokluk 3. kişi için teklik 3. kişi olumlu ve olumsuz şekillerine +lAr eklenir.

BM'de emir kipinin hem olumlu hem de olumsuz şekillerine yer verilmiştir. Burada sadece teklik 2. kişi emir çekimi tek şekilli olarak bulunmaktadır: *diñlengil, diñlenmeğil* (25a). Çokluk 2. kişi ise iki şekilli kullanılmıştır: *körünüz, körmeñiz* (25b), *kızdurun, kızdurman* (28a-28b), *yedürğil, yedürmeğil, yedürñiz, yedürmeñiz* (22a). *yeyil, yemeyil, yeñiz, yemeñiz* (22a), *tuñkıl, tuñmakıl, tuñunuz, tuñmañız* (24b), *uñğıl, uñanmağıl, uñanız, uñanmağız* (25b), *körğil, körmeğil, körünüz, körmeniz* (25b), *kızdurgıl, kızdurmağıl, kızdurun, kızdurman, kızdurmayıñ* (28a-28b).

DM'de emir kipinin hem olumlu hem de olumsuz şekillerine yer verilmiştir. Eserde 2. kişinin tekil ve çoğul örneklerine rastlanmaktadır. 3. kişinin örnekleri ise çok seyrek: *meniki iş küç ber* (19a), *munda kel* (19b), *yağın kelme* (20a), *kaşma* (20a), *sen meni incitme* (20b), *yemek yesene* (23a), *yıl kuñlı bolşun saña* (24a).

II) Memlûk Kıpçak Türkçesi sahalarında yazılan sahalarında yazılan metinlerdeki emir bildiren ekler ve cümleye kattıkları anlamlar aşağıdaki şekilde gösterilecektir:

Teklik 1. kişi:

-(A)yIn/ -AyIm/ -AyIm men/ -GAyIm/ -GAyIn/ -yIm:

a. Dilek- istek bildirir:

tañ bilen men dağı barıp ol ağaçka hâcet tilegeyim kim atam terkek ölgey. (GT 135a), *yâhūd ayıtsa keltür halâl yigen kişini maña kim ançağa tigrü kim men secde kılayım anar tise yâhūd ayıtsa: revâ turur maña harâm yimek tise kâfir bolur.* (İM 20b), *eger sen yirni yâ hâyıñı yâ bir katıg nimeni sançsañ tağı süñüñ timüri anda muhkem bolsa kalsa eger sen anı burmak birle çıkarayım tiseñ çäre yok kim timüri burulsa.* (MG 65a), *ger aç sözün işitmegeyin dir isen ihsan bile kıl hemişe ağzın şirin.*²¹ (GT 35b), *ayttı koylar çoban katında yırak turur kur'annı men okıgayım* (GT 137b), *dağı hindden pülâd alıp halebke kileyim.* (GT 92b), *ol zâhid ayttı dârü içip za'if bolup barayım hattâ sulţâ(n)nıñ i'tikâdı maña artuñrak bolğay dip.* (GT 58b), *teñri te'âlâ sözi: men keltüreyim anı saña köz yumup açmasdan burunrak.* (İM 46a), *maa kel bereyim saa* (TZ 60a).

b. Tavsiye yoluyla gereklilik bildirir (Özellikle *niçük* ve *ne* soru kelimesiyle birlikte):

²⁰ -ğıl, kıl, -kil ekleri TA'da sadece emir olumlu teklik 2. kişide kullanılmıştır. Olumsuzda kullanılmamıştır. BM'de ise hem olumlu hem de olumsuz fiillere gelmektedir.

²¹ -GAyIn eki sadece bu örnekte tespit edilmiştir.

ay ata hükemâ kavline niçük muhâlefet **kılayım** kim aytıp tururlar. (GT 99a), ayttım niçük **kiteyim** kim yürümege tākātım yok. (GT 136b), ni **deyim** kim cehāndan toymayıp men. (GT 136b), ni **kılayım men** oşbu şeri 'et hükemelerini men tiler men altun taķı kümüş tise kâfir bolur (İM 2a), kimge **digeyim** niçük **kılayım** bilmen / men böyle yırak ol yakınraķ cāndan (GT 55a), eyitdüm nefsumde, bu kişi bu işdedür, ne vakıt düketür 'ibâdetiçün men **közedeyin** (KF 24b), eyitdi 'Alî, Tanrı râzi olsun andan: Neçük **eyleyeyin** cebîre bile Yâ Resûlu'llâh, didi (KF 121b).

c. Tercih bildirir:

kerem kılp kılaķ tutsaņ cevâb **aytayım**. (GT 22b), bir kişi kildi taķı ayıttı: men **aytayım** mı men mü'min men hâķķān tip yâ **aytayım** mı men mü'min men inşâallâh tip. (İM 26b), yâ aņa sözlegil tik oltursun yâ işik aç revān çıkıp **kiteyim**. (GT 60a).

Çokluk 1. kişi:

-AIIIm/ -AIUm/ -GAIIIm/ -IIIm/ -AIIK/ -IIK/ -ğalı/ -AII/ -GAIIK/ -KAIIK/ -AyIK:

a. Dilek- istek bildirir:

meni körüp ayttı ni yatur sen yatası yir degültür **kitelim**. (GT 136b), barıp anda **tüşelim** kim sizge savuķ zahmet birmegey. (GT 90b), taķı bulardın kiçgil anlar saņa tama' kılgaylar kim ikimiz iki yarudın **kirelim** (MG 60b), anuñ üçün kim ol uluğların lafzların tağyir **kılmayalum** tidük (MG 85a), iy teņri resuli, ni hediye **iyelim** anlarğa (İM 38a).

Aşağıdaki örnekler cümlede kullanılmadığı için hangi işlevde kullanıldığı tespit edilememiştir:

alalım ~ **alayıķ** (TZ 51a), **kelelim** ~ **kelelik** (TZ 72b), **yaķalıķ**, **yelik**, **kelelik** (KK 8a), **yaķalum**, **içelim** (KK 8a), **barğalım**, **kelgelim** (Kİ 121), **baralı** (İH 44b), **alalı** (İH 44b), **barğalı** (İH 44b), **baralum** ~ **varalum** (İH 44b), **barğalık** (İH 44b), **kelkelik** (İH 44b), **vireyik** (İH 44b), **keleyik** (İH 44b).

Ekin -ğalı ve -AII şekilleri incelenen metinlerde sadece İH'de yer almaktadır. Ekin -AII şekli CC, Harezmi Türkçesi ve Çağatay Türkçesi sahalarında bulunurken -ğalı şekli ise İH dışında Rabguzi'nin *Kılas'ul-Enbiyā* adlı eserinde örneklerine rastlanmaktadır.

Teklik 2. kişi:

Eksiz Ø:

a. Dilek- istek bildirir:

beri **kil** ni nuķşān kördün insānnıñ şeref-i nefsinde kim barıp hayvānlar fî lin tuttuñ. (GT 125b), yavuzğa eygülikni kılmaklıķ eyledür **bil**. (GT 15a), maa **kel** bereyim saa (TZ 60a).

b. Tavsiye yoluyla gereklilik bildirir:

ay özin körgeñ özgeden üstād ni idi evvelin **ķıl** āhir yād. (GT 146b), ger yise ķāzi alıp barķil senden biş hıyār on kavunluķ ol saņa hāşıl iterge **ķıl** yarar (GT 177b), **tur** teferrüc **ķıl** cehānnıñ türlü türlü taņların köz yumup andan burun kim bu cehāndan kitkesen. (GT 97a), eyā oķ atkuçı yahşı sakışlap ilk andan **at** bilür sen ok kaçan yadan çıkar bolsa yana kilmes. (GT 169b), fitme yüzli rāst sözden **bol** yırak maşlahatlı yalğan andan yahşıraķ. (GT 9b), rüstemge atası zāl bir kūn / ayttı **kil** işit öğüt könisin (GT 14a), sağ elin bile **ye** (Kİ 58).

c. Dua-yalvarma anlamını bildirir:

kıl nazar seyf-i sarāyi **yarlığa** 'afv itip yazuklarını **yarlığa**. (GT 178b), yazuklı **kıl** körüp iy pārsā ir tilep haqdan anı sen hoş nazar **kıl**. (GT 76b), ilāhi bu qarı miskin kuluñı **bağışla** körgüzüp toğrı yoluñı. (GT 81a).

ç. Rica bildirir:

sen kelğanda maña **beyan bildir** (DM 22a), bar bizge yahşı yemek **bişir** (DM 22a), **keltür** maña fulān nirseni (KE 172b).

d. Emir bildirir:

ve eger vaqt kiçe taķı ayıtsa añar: biraz **baķ baķ** tip, ittifāķ boldılar anıñ öze kim suf izlegende biraz **baķ** tise, baķğay añar. (İM 122a), eger sorsa, yoldaşı ayıtsa añar: biraz **baķ** tise ebū hanife katında vaqt kiçkey tip, teyemmüm alğay. (İM 122a), aķ tizkini tuķ. (Kİ 38), bu etni **çoķrat**. (Kİ 44), anda **baķ** (DM 22a), muķāķa 'ağa **bir** aña yerni (KE 113b).

e. Öğüt verme anlamını bildirir:

yamanlık kılğan irge iygülik **kıl kapar** it ağızına luķma atadur. (GT 43b), 'ārif irge **bil** cehennemniñ 'azābı birle tiñ kirmegi koñşı ayağı birle cennet bāğına. (GT 82b), kadarından yise kim artuķraq ol yimek **bil** aña ziyān kitürür. (GT 85a), düşmen bile şulķ iterge köñlüñ bolsa ol sökse kaķāda **kıl** yüzine taķsin. (GT 35b), sen öz vaķārıñ öze kaķdr u kıymetiñ bile **bol** koyup bu zevķ u zaķāfet nedim-i kāmilge. (GT 24b), ileseñ bolmağa ma'rūf-u kerķi cüneyd ü şeyķ şibli şuķbetin **kıl**. (GT 8a), il yiterde eygülik **kıl** ay fulān kim atıñ kaķğay cehānda cāvidān. (GT 30b).

Ekli: -GII / -GII sen / -Kıl / -GUI / -Kım / -GIn / -GUn / -yil:

yeyil, yemeyil (BM 22a), **istemeyil** (İH 51b), **ıurğun** (TZ 50b), **yaıķın** (TZ 50b), **kelgin** (TZ 50b), **ıurmağın** (TZ 50b), **yaımaķın** (TZ 51a), **ketmegin** (TZ 51a), **çıķaryıl** (İH 65b).

Sadece BM ve İH'de tespit edilen ekin -yil şekline Türkçenin diğerk tarihî dönemlerinde örneklerine rastlanmamaktadır. -yil görüldüğü gibi sadece ünlüyle biten fiillere gelmektedir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi sahasında teklik 2. kişı için kullanılan tek ek -GIn ekidir. Söz konusu ek MT sahasında TZ dışında örnekleri tespit edilmemiştir.

a. Dilek -istek bildirir:

baķğıl taķı fikr **kılğıl** oşbu mes'eleler içinde 'özr tapar mu sen namāznı vahķar eylemege. (İM 220b), ve eger ayıtsa bir kişıge: namāz **kılğıl** tise ol kişı ayıtsa: kişiler kılurlar bizim üçün tise yā ayıtsa: başımñı yüvdüm namāzdan tise yāhūd ayıtsa: birdik biz namāznı ikin ikmege tise ançağa tigrü kim ikin ikkey anı. (İM 18b), ya 'ni kün aşı **kılğıl** kim maķabbet ziyādet bolğay. (GT 67a), kündüzni kiçe dise melik sen **aytkıl** uşıta köriñür kaķer yanınca keyvān. (GT 42), semā'nı terk itip halvet ve 'uzlet ihtiyār kılğıl. (GT 59b), ammā **bilğil** ve āgāh bolğıl kim atıñ endāmlarını biz vaşıf kılduk kim uzun bolğay diyip ol kısıka yāhūd ol endāmları kim kısıka olğay didük. (BV 50b), eger bu kuluñı ołtırmege tileseñ şer' ta 'vili bilen **ołtürğül**. (GT 34b).

b. Tavsiye yoluyla gereklilik bildirir:

tiler bolsañ naşib almaķ sa'ādet kimiyāsından kanā'at kūşesin **tutkıl** kiçip dünye şafāsından. (GT 66a), eger naķl taķı kılmaķ tileseñ munuñ kibi **kılğıl**. (MG 24b), her bir çaķķanda haķs kılıp turmaķnı istil'māl **kılğıl** kim atıñ nefes alsun. (MG 16a), kaķan kim dilesen anı bilmeklikke atların bile **ołķkil**. (BV 46b), kaķçıñıñ uzunını tört kaķış **kılğıl**. (MG 27b), andın soñra

arķunluk birle seyr **kılğul** atıñnıñ iksük yürüşü birle taķı anıñ kibi **bolğul**. (MG 12a), eger sağına kesr kılsa taķı meydānnı saña tar kılsa seniñ anıñ artına kiçgeniñ kibi bes sen sağıña imtinā' **kılğul**. (MG 40b), ammā burun ayıtğanım kibi **kılğul**. (MG 31a), saña vaşiyyet kılğanım kibi yahşı at minip süñüni ilije alğaç anıñ süñüsü birle tüz yirde kıyās **kılğul**. (MG 38b), yitkeninçe küçün köñül **yapķıl** / kim ħalāyık saña du'a kılğay (GT 45a), yüziñni solğa çevürüp atıñnı tipip süñüñni tartıp **alğul**. (MG 65a), lañife nüktesine fikr **kılğul** koyup lafzın anıñ ma'nisin alğul. (GT 79a), taķı **bilğil** kim ol ħāli degül kesmek taķı öltürmek, kim aralağay iki arasında oñalmak yā aralamagay. (İM 461a), taķı atıñ başını **çevürgil** naķl kılur irken sağıña. (MG 33a), yāñüz ħamış süñüñniñ boğunların **yitiştürgil**. (MG 74b), **ķorkğul** andın (KE 68b), **oturğul** dostlar birlen ferağat kaçan ķorsen 'aduvlarınñ ara ħarb. (GT 165a).

c. Dua-yalvarma anlamını bildirir:

iy idimiz sābit **kılğul** bizni islām dini öze dimek bolur. (İM 66a), iy tengri, **kılğul** maña sa'y kılmaq. (İM 91a), ve eger ķārin kirgen bolsa, ayıtğay: iy teñri, men ħec kılmaq taķı 'umre kılmaq tiler men, āsān **kılğul** ol ikisini maña taķı ħabül **kılğul** ol ikisini menden tip. (İM 304a), taķı ħāş **kılğul** bu ölüğge uçmak yadığın yiylemekni taķı rehet birle taķı raħmetiñ birle taķı yarlıķamağın birle taķı ħoşñudluķın birle. (İM 240a).

ç. Temenni-rica bildirir:

sa'di sözlerinden bilür isen **aytķıl**. (GT 123a).

d. Emir bildirir:

şükrlenmiş taķı 'amal **kıldurğul** maña ħabül olmuş taķı yazuk **kıldurğul** maña yarlıķanmış taķı tācirlik **kıldurğul** maña. (İM 91b), **baķğul** sen iy ħilāf kılıçı. (İM 25a), sençer kelse **urğul** anı. (Kİ 152), kıyāmet küninde ikisi tizin çöküp teñri te'ālānıñ ileyinde, teñri te'ālā ayıtğay ħālış 'amalğa: **barğul** sen taķı seniñ iyeñ uçmakķa, şirk birle kılğan 'amalğa. (İM 80a).

e. Öğüt verme anlamını bildirir:

bu işi üküş minmek birle sābit **kılğul**. (MG 7b), **işitkil** bu ħikāyet ni ħaber dir arı yolda yürigen bir yigit ir. (GT 131b), eyā dünyā üçün keygen muraķķa' bolup şādık bu işden tevbe **kılğul**. (GT 57b), ger açı sözün işitmegeyin dir isen iħsan bile **kıl** ħemişe ağzın şirin. (GT 35b), bu künden soñ bu işden tevbe **itkil** kılıp eygü 'amel cennetke **kitkil**. (GT 139a), tik **turğul** kim yoksulluķ otına küyüp küymek andan yahşıraq kim bir kişi ħatına barıp ħācet tileğince (GT 82b).

Çoluk 2. kişi:

-(I)ğIz /-(U)ğUz / -ğuz/ -(I)ğ / -(U)ğ / -ğ:

a. Dilek-istek bildirir:

ķörüğüz ol muraşsa' sözli 'ālim satıp 'ilmin alur ilden derāhim. (GT 173b), öfke bile ol kıya baķışın **ķörüğüz** bu şive bilen köñül yaķışın **ķörüğüz**. (GT 127a), ol yazğan kişi bir ħavuma eyidse menüm üstüme danuķ **oluğuz** uşbu varaķa içinde ne yazdum ısa dise (KFT 229), **ķörüğ** ol ħayreti yok ādemini ħatā niyyet kılıp bañıl iş itti. (GT 25a), nebi ayıttı: du'ā **idiñ** taķı şadaķa **biriñ** anlar üçün tip. (İM 38a), a kiçiler maa **buluşuñuz** (TZ 84b), maa buluş **eyleñiz** (TZ 84b), maa meded **eyleñiz** (TZ 84b).

b. Tavsiye yoluyla gereklilik bildirir:

köp **kıluğız** zikrini lezzetlerini bozğan kim ol ölüm turur. (İM 80b), *rāstı* uçmak müştāk turur sizge tip, köp **kıluğız** ayıtmaknı: arıǵlık *teğri* 'ge taķı ögmek *teğri* 'ge. (İM 39a), *teğri* 'ge **kaçığız** *teğri* 'ge ya 'ni yazuk kılmağdan *teğri* 'ge *teğri* rahmetine. (İM 81b), eger hecen tıyılğan kişi kurbānlık iyebirse taķı va 'd kılsa anlarğa anı **boğuzlağız** tip bir künni 'aynı birle andan soñra tıyılmaķı kitse, eger irişse kurbānlıkğa taķı hecce lāzım bolur añar yüzlenmek. (İM 362b), taķı ayıtıl anlarğa: *rāstı* uçmak yaratılmaķı kökçek turur, içmegi tatlı turur, ivüniz uçmağğa hayrlar birle taķı kulluğlar birle tip taķı *teğri* 'niñ rızāsını **izleñiz** tip. (İM 39a), taķı **aluğız** müzdiñni hācañızdan *rāstı* hacāñaz va 'd kıldı uçmağnı herbir boy sunğan kişiğe. (İM 80b), Nebi kavlıdur, Tağrı rahmeti Nebi üstüne: Bilmiş **oluğuz**; her saçı **yuuğuz**, **ısladuğuz**. Beşeri her deri **ariduğuz** (KF 105a), ol ikisi üçün taķı yarlıkayı **tileñ** ol ikisini. (İM 37b), anuķ **kıluğ** kafirler içün kücünüz yitdügince (İN 3v), köp **kıluğız** zikrini lezzetlerini bozğan kim ol ölüm turur. (İM 80b).

c. Temenni -rica bildirir:

dağı bir 'izzetli yirge işāret kıldı **olturuğ** dip. (GT 29a).

ç. Emir bildirir:

teğri te 'ālā sözi: tevbe **kıluğız** *teğri* 'ge barçağız iy mü 'minler bolğay siz kutulğanlardan. (İM 79b), *teğri* te 'ālā sözi: şabr **kıluğız** *rāstı* *teğri* te 'ālā şabr kılğanlar birle turur. (İM 79b), vaşıyyet kıldı kim tağ bile evvel şehr işikinden kim kilse anı taht öze kiç(i)rip başına tāc koyup memleketni aña teslim **kıluğız**. (GT 65a), ayıttı *teğri* te 'ālā: iy anlar kim imān keltürdüniz tevbe **kıluğız** *teğri* 'ge *rāst* tevbe tip. (İM 29b), kaçan kim *teğri* buyurdu melāyikelerge: secde **kıluğız** ādāmğa tip, iblis ol vaktıda melāyike mü irdi yā kāfir mü irdi? (İM 70a), taķı buyurdu andağ işitmekni *kur* 'en 'ni kaçan *kur* 'en oķınsa **tığlağız** *kur* 'en 'ni taķı tik **turuğız** tip. (İM 53a), munı atasına iltip **aytuğ** kim bu 'āķil bolmas. (GT 139a), taķı 'ām kavmlarğa fetvā birgey, zevālğa tigi **baķuğ** tip andan soñ **açıñ** tip. (İM 269b), *teğri* te 'ālā sözi: iy anlar kim imān keldürdüniz **korķuğız** *teğri* 'den taķı *rāst* sözlegenlerden **boluğ** tip. (İM 83b), taķı mālīk oğlu enes 'den kim ol ayıttı: nebi 'aleyhi 's-selām ayıttı tip: kaçan kim bolsa kıyāmet küni, bir melāyike çağırğay iy tirilgenler: **keltürüñ** deliliñizni. (İM 80b), rasūl 'aleyhi 's-selām ayıttı: oķ **atuğ** ve aķ **miniñ** (İN 5v), rasūl 'aleyhi 's-selām ayıttı: **öğreniñ** oķ atmağnı (İN 5r).

d. Tercih bildirir:

ay irenler yā çerige ot **uruğ** yā barıp 'avrat kumāşın kiyip ivde **oturuğ**. (GT 11b).

Teklik 3. Kişi:

-sIn / -sUn:

a. Dilek-istek bildirir:

menim öze vācib **bolsun** yürüp barmağ haremge timekde lāzım bolur añar hec kılmağ, yā 'umre kılmağ. (İM 394a), taķı revā bolmas zekātını birmek ol kişiğe kim ol kiři bir nişābğa mālīk bolsa kaysı māldan bolsa **bolsun**. (İM 260b), taķı ma 'lūm **bolsun** kim çıkğenden soñra habslep turmağnıñ haddi biş san sanmağlık turur. (MG 103a), velākin biz bu kitābda zikr kılmağlıknı kerih kördük tā kitāb **uzanmasun** tip kiři **irikmesün** tip. (MG 76a), aña alay körgüzgil kim sen aşıñnı tartarak yürürsin tip **sagınsun**. (MG 64a), anı iltip oğrınıñ yolunda bıraktı hattā mahrūm **kilmesin** dip. (GT 50b).

b. Tavsiye yoluyla gereklilik bildirir:

andın soñra biş ok tıkgıl sağ yanın üzere tıgme ok arası on arşün bolsun. (MG 97a), *ok atğan kişi saqlansun*, iflât vaktinde, iki elini birbirinden burun açmağdan. (İN 40r), *kim aşaka yirdin yokaru biyik yirge atğanda tā aşaga bağrının küçi artuğ bolsun oknı def kılmağ içinde.* (MG 101a), *kaçan kim teşdid-i muhdis-i sağri içinde solıña naql kılmağ tileseñ sağ ilijnı aşaga sıyırğıl tā sol ilijnı yitişsün.* (MG 24b), *kaçan kim niyyet kılsa nebi'niñ kabrını ziyâret kılmağğa, niyyet kılsun oş anıñ birle nebi'niñ mescidini ziyâret kılmağnı.* (İM 370b), *kim kim tilese namâz kılmağğa tağı ol kişi âbdastsız bolsa, âbdast alsun.* (İM 87a), *her bir çapğanda habs kılıp turmağnı isti'mâl kılğıl kim atıñ nefes alsun.* (MG 16a), *tā her birisiniñ arası yiti atlam kılsun kaçan munda tağı hâziğ bolsañ tiz atmağlıkda şartınça.* (MG 106a), *az yisin her yemekni vaktında dâyimâ şıhhat izdegen kimese.* (GT 83b), *tağı saqlangıl uçı hâyıtkā yā ağaçka sançılıp sinmasun.* (MG 78b), *ol âyatı ma'nâsı ol turur kim tağı anlar öze kim küçleri yitmes oruç tutmağğa fidye birsün tip.* (İM 66b), *kaçan kim irlik sufi inse şehvet birle ni yol birle bolsa bolsun kerekse alnından cimâ' kılmağ birle çıksun kerekse artından cimâ kılmağ birle çıksun yā ol ikisinden özge yirden cimâ' kılsun, yā hayavân birle cimâ' kılsun, yā ili birle 'ilâc kılsun, yā tüşke kiçsün, yā hatunına bakmağ birle yā tutmağ birle suf çıksun* (İM 100b), *mescidge kirmek berâbar turur, kerekse olturmağ üçün kirsün kerekse kiçip kitmek üçün kirsün.* (İM 104b), *ve eger avvalkı olturmağnı koysa namâzı revâ bolur kerekse kaçd birle koysun kerekse unutup koysun.* (İM 177a), *altun kümüşniñ zarb urulmuşında tağı keseginde tağı bilezük yüzüklerinde tağı ayak çanaklarında kerekse tâcirlikke niyyet kılsun kerekse kılmasun kaçan kim nişâb bolsa.* (İM 251a), *anıñ biri yüwünmek turur iki sünnet yiri yitişse biri birine kaçan kim sünnet yiri gâyib bolsa alnından tağı artından kılğan kişi öze tağı kıldurğan kişi öze kerekse suf insün kerekse inmesün.* (İM 100b).

c. Dua – yalvarma anlamını bildirir:

teñri anıñ bâki 'ömrini uzun kılsun. (İM 2a), *yalamun yüksek bolsun* (Kİ 97), *aş bolsun* (TA 16b), *tañre saña pâdişâhlık birsün* (KE 143a), *aytilur rahmet kelsün saña* (KE 15a), *müslmanlıkğa kirek bolğan hüner eyelerini hoş körgüçi hâsekiler hâşı timür big bik üküş yıllar devlet ve sa'adet üzere müstedâm bolsun.* (MG 3a).

ç. Temenni -rica bildirir (özellikle tiyib ve dip kelimeleriyle):

okıyan kişiye heyin bolsun tiyib ve dağı anıñ birle 'amel kılmağā āsân bolsun tiyib ve bu kitāba hulāsa tiyib, ad virdüm. (İN 3r), *dağı artuğrak sözlemege hâtırı ağırmasın dip bu ikki beyt bile ihtisâr kıldım.* (GT 28a), *bu yarlı kulların dâyim ferahda beslesin dip cān koyuptur mışr mülkinde seni hağ hâcibü'l-hüccâb.* (GT 159a), *yıl kuğlı bolşun saña* (DM 24a).

d. Emir bildirir:

ortak katmasun teñri'ge kulluğ kılmağ içinde bir kimerse. (İM 80a).

e. “-mAsI veya -mAmAsI sebebiyle, -sUn veya -mAsUn diye” anlamında kullanılır:

meger kim kaçan kaçd kılsa küçli bolmağ ırte oruç tutmağğa yāhūd konağ uyalmasun üçün yise mubāh bolur. (İM 449b), *yağşırağı ol turur kim uymağğa niyyet kılğay imām ayıtğandan soñra allāhu ekber tip namâz kılğan kişiye uymış bolsun üçün²².* (İM 164a).

²² Bu iki örnekteki üçün edatı “dolayısıyla, sebebiyle, maksadıyla” anlamlarındadır. bk. Hacıeminoğlu, Necmettin (2015), *Türk Dilinde Edatlar (En Eski Türkçe Metinlerinden Zamanımıza Kadar) Yazı Dilinde*, Bilge Yay, İstanbul, s. 98.

f. Müsaade – icazet anlamını bildirir:

ve eger ayıtsa iki kılına: ikinizden biriniz azād **bolsun** tise, andan sonra satsa ikisinden birini, yā ‘arz kılrsa satmakka anı, yā müdebber kılrsa anı yā ölse azād bolur ol birisi. (İM 398a).

h. Öğüt verme anlamını bildirir:

irdemin körgeñ kişige fāyideñ tigmese bāri ziyānıñ **tigmesün**. (GT 110b), sen iygü bol yaman **disin** halāyık yaman bolup saña yahşı diginçe. (GT 62b), āzār kılur sen anı işlemegil özgeleñ **işlesin** (GT 165b), taķı **saķlansun** ol nerseden kim teñri te‘ālā nehy kıldı andan, cimā‘ kılmaķdan taķı fısķ-ı fücūr kılmaķdan taķı talaşmaķdan. (İM 304b).

Çokluk 3. kişi:

-sInlAr / -sUnlAr:

a. Dilek – istek bildirir:

taķı tekbir **ķılsunlar** teñri’ge tip ayıttı. (İM 234a), zāhihlerge hiç ni‘met birmegil kim zāhid **ķılsunlar** (GT 71b), illi kişige cevāb birgey men bir niçe yigitler dağı maña yarı **ķılsunlar** (GT 102a).

b. Tavsiye yoluyla gereklilik bildirir:

ğarimlerniñ seniñ üzere iki yandın bolunup **ķirmesünler**. (MG 61b), ayar bolsa çerigden māl sulţān niçük baş **oynasunlar** terk itip cān. (GT 22b).

c. Emir bildirir:

sulţān buyurdı qaranı dağı kırnaķnı ilin ayaknı bağlap ķal‘a burcından ħandaķnı **birāķsunlar** (GT 48a), bir melik divān müte‘alliklerine buyurdı kim fulān ķulnıñ mersūmnı yahşı iħtiyāt bilen **yazsunlar** (GT 37a), teñri te‘ālā sözi: ayıtğıl yā Muħammed mü‘minlerge, **yumsunlar** kōzlerini (İM 83a).

Emir Kipinin Olumsuzu

MT’de emir kipinin olumsuzu -mA ekiyle yapılmaktadır.

Teklik 1. kişi:

kelmegeyim (Kİ 133), **almayım** (TZ 51b), ger açı sözün **işitmegeyin** dir iseñ iħsan bile ķıl ħemişe ağızın şirin (GT 35b).

Çokluk 1. kişi:

anuñ üçün kim ol uluğlarınñ lafzların tağyir **ķılmayalum** tidük (MG 85a), **almalım** ~ **almalıķ** (TZ 51b), **kelmegelim** (Kİ 133).

Teklik 2. kişi:

oş anuñ kibi ādām nebi kaçan kim kirdi irse teñri buyurmağan nersege buğdayğa yakın **barma** tip, taķı andan **yime** tip ayıttı teñri te‘ālā: ādam ‘āşi boldı. (İM 29b), ve eger bir kişi yalğan sözlese ayılrsa añar: yalğan **sözleme** tise, ol kişi ayıtsa: ol nerse kim men ayıtdım rāstrāķ turur kelime-i iħlāşdan tise kāfir bolur. (İM 20a), ol vaķt aytur irdi ebū bekr’ge: **ķadğurma** rāstı teñri te‘ālā bizim birle turur tip. (İM 292a), yakın **kelme** (DM 20a), **kaşma** (DM 20a), sen meni **incitme** (DM 20b), yüziñni saķlar kibi bolup katıg artķaru **yatmağıl** kim ol uluğ ‘ayb turur. (MG 21b), her bir yirde sağ ilin birle sol ilin içinde çike çike **ķaytarmağıl**. (MG 31a), dağı ni

yamanlık kim kıla bilür bolsañ düşmeniñe **kılmağıl**. (GT 162a), hiç **uyalmağıl** kim hâcet vaqtında kerek bolğay birerde bolur. (MG 7a), **tutmağıl** pülâd kollı birle pençe ay za ‘if kim ilin imgek körüp tãkat ketürmeyin sinar. (GT 32b), pãrsã **bilmegil** sen ol irni altun aqça du ‘ã kılıp alsa. (GT 87b), ay sulțan ol sebeb bilen kim gãzãbın kılıp benim öze öz âzãr **istemegil**. (GT 41a), düşmenni ‘âciz körüp rahm **itmegil** kim kaçan kãdir bolsa saña rahm itmes. (GT 163b), **yedürmegil** (BM 22a), **yemeyil** (BM 22a), **tuțmağıl** (BM 24b), **tuşmağın** (TZ 50b), **yaşmağın** (TZ 51a), **ketmegin** (TZ 51a), **barmama** (Kİ 133), **olțurmama** (Kİ 133), **yaşmama** (Kİ 133)²³.

Çokluk 2. kişi:

teşri te‘ãlã sözi: **ķorkmağız** kişilerden, ķorkuğız menden tip. (İM 82a), nebi‘den işitdim ‘aleyhi‘s-selã kãfir **kılmağız** ehl-i kıblañızni ehl-i kıblañızni yazuk kılmağ birle. (İM 29a), teşri te‘ãlã sözi: **birmeğiz** sefihlerge mãllarını taķı sizin mãliğizni kıldı teşri te‘ãlã sizge sefihler yigitler turur, taķı ayıttı ĥatunlar turur tip. (İM 87a), neteg kim korer siz aynı aynıñ on tørtü kiçe **şeklenmeğiz** teşri‘ni kormek içinde. (İM 45a), **körmeğiz** (BM 25b), **ķızdurman** (BM 28b), **yedürmeğiz** (BM 22a), **yemeğiz** (BM 22a), **tuțmağız** (BM 24b), **uşanmağız** (BM 25b), **körmeniz** (BM 25b), **ķızdurman** ~ **ķızdurmayıñ** (BM 28a-28b), **almağız** (TZ 51b), **siz kelmeğiz** ~ **kelmeğiz** siz (Kİ 133), **kelmesiz** (İH 51b).

Teklik 3. kişi:

velãkin biz bu kitãbda zikr kılmağlıkni kerih kordük tã kitãb **uzanmasun** tip kişi **irikmesün** tip. (MG 76a), anı iltip oğrınñ yolunda bıraktı ĥattã mahrũm **kilmesin** dip. (GT 50b), taķı sağlanğıl uçı ĥãytıķa yã ağaçķa sançılıp **sınmasun**. (MG 78b), dağı artuķrak sözlemege ĥãtırı **agırmasın** dip bu ikki beyt bile iřtiřãr kıldım. (GT 28a), meger kim kaçan kaçd kılsa küçli bolmağ irte oruç tutmağķa yãĥũd konak **uyalmasun** üçün yise mubãĥ bolur. (İM 449b), anıñ biri yũwũnmak turur iki sũnnet yiri yitişse biri birine kaçan kim sũnnet yiri gãyib bolsa alnından taķı artından kılğan kişi öze taķı kıldurğan kişi öze kerekse suf insũn kerekse **inmesün**. (İM 100b), ra‘iyyet bãğınñ sulțan alıp yise bir **almasın** yüz ãrmũdın yigey bir ķul birini ilmeyin tiřķe. (GT 31a), kim aş sekrigende üzeñü ayakdın tayıp **çıķmasun**. (MG 8a), taķı kitãbımız uzun bolup oķığan kişi melũl **bolmasun** tip ba‘zı zãyidini muĥtařar kılduk. (MG 100b).

Çokluk 3.kişi:

garimlernin senin üzere iki yandın bolunup **kirmesünler** (MG 61b). **kelmesinler** (KK 16b), **ketmesinler** (KK 16b), Sençerler **kelmesünler** (Kİ 133), iřtiyãt ittim kim maña kaçd **itmesünler** dip (GT 18a), dağı kãyilnin ‘aczine ĥaml **itmesinler** dip bu iki beyt bilen iřtiřãr ittim (GT 87a), ol kaçad ni‘met birgil kim dağı **tilemesünler** (GT 71a).

Çalışmamızın amacı netleşebilmesi için Orta Türkçe dönemine ait lehçelerde emir bildiren ekler aşağdaki tabloda verilecektir.

²³ *barmama*, *olțurmama*, *yaşmama* örnekleri için Kİ‘de şu bilgi geçer: Olumsuzluk teklik 3. kişi için: *sen kelme*. Kitab-i Beylikte ise: *barmama*, *olțurmama*, *yaşmama* şeklindedir. Böyle denilince ‘Yazıklar olsun sana’ demek gibi tahkir anlamı da eklenmiş olur (133).

	Karahanlı Türkçesi	Harezmi Türkçesi	Memlûk Kıpçak Türkçesi	Eski Anadolu Türkçesi	Çağatay Türkçesi
Teklik 1. kişi	-Aylın -yılın -Ay -Ayl -yl -eyim ----- ----- ----- -----	-(y)Aylın -yılın ----- ----- ----- -Aylım -GAylın -GAylım ----- ----- -----	-Aylın ----- ----- ----- ----- -Aylım -GAylın -GAylım -Aylım men -yım	-Aylın -yılın ----- ----- ----- -Aylım / -AyUm ----- ----- ----- -----	-Aylın -yılın ----- ----- -y(l) -Aylım ----- ----- ----- -yım
Çokluk 1. kişi	-Allı -Allım -Ilım ----- ----- ----- ----- ----- ----- ----- ----- ----- -----	-Allı -Allım ----- -Allı -GAllım -Gallı -Geli -elim ----- ----- ----- -----	----- -Allım / -AlUm -Ilım -Allı -GAllım ----- -ğalı ----- -GAllık -KAllık, -Aylık	----- -AlUm ----- ----- ----- ----- ----- ----- ----- ----- ----- -----	-(A)llı -Allım -Ilım -(A)llı ----- ----- ----- ----- ----- ----- ----- -----
Teklik 2. kişi	-Ø -Gıl -Gılın ----- ----- -----	-Ø -Gıl / -Gul -Gılın / -Gulın -Gıllı ----- ----- -----	-Ø -Gıl / -Gul -Gılın / -Gulın ----- -yıl Kıl, -Kılın	-Ø -Gıl ----- ----- ----- ----- -----	-Ø -Gıl / -Gul -Gılın / -Gulın ----- ----- ----- Kıl, -Kılın
Çokluk 2. kişi	-ı -ılar ----- ----- ----- ----- -----	-ı ----- -ıız -ıUz -ılız -UıUz -----	-(l)ı / -(U)ı ----- -ıız -ıUz -ılız -UıUz -----	-(U)ı ----- ----- -ıUz ----- -UıUz -----	-ı -ılar -ıız -ıUz -ılız -UıUz -ıızlar
Teklik 3. kişi	-sU -sUn -sUnl -----	-sU -sUn ----- -----	----- -sın / -sUn ----- ----- -----	----- -sUn ----- ----- -----	----- -sUn ----- -dék
Çokluk 1. kişi	-sUlar -sUnlar -----	-sUlar -sUnlar -----	----- -sınlar / -sUnlar -----	----- -sUnlar -----	----- -sUnlar -dékler

2. Sonuç

Yapılan çalışma ve inceleme sonucunda Memlûk Kıpçak Türkçesinde emir kipi bildiren ekler şu şekilde gösterilebilir:

Teklik 1. kişi	-Aylın, -Aylım, -Aylım men, -GAylım, -GAylın, -yım
Çokluk 1. kişi	-Allım, -AlUm, -GAllım, -Ilım, -Allık, -Ilık, -ğalı, -Allı, -GAllık, -KAllık, -Aylık
Teklik 2. kişi	Ø, -Gıl, -Gıl sen/ -Kıl, -Gul, -Kılın / -Gılın, -yıl
Çokluk 2. kişi	-(l)ıız / -(U)ıUz, -ğuz, -(l)ı / -(U)ı, -ı
Teklik 3. kişi	-sın / -sUn
Çokluk 3. kişi	-sınlar / -sUnlar

O dönemin gramer kitaplarına göre Türkmençeye (Oğuzcaya) ait ekler: *-AlUm*, *-η*, *-sUn*'dir. Çalışmamızda emir kipiyle ilgili tespit ettiğimiz bazı çekim ekleri daha önce Memlûk Kıpçak Türkçesi sahasıyla ilgili yapılan çalışmalarda tespit edilmemiştir. Bu ekler *-GAyIn*, *-AyIm men*, *-yil*, *-ğah*, *-All*, *-GAlIK*, *-KAlIK*, *-AyIK*'dir.

Yapılan değerlendirme sonucunda Orta Türkçe dönemine ait lehçelerde emir bildiren ekler karşılaştırılmıştır. Elde edilen verilere göre Memlûk Kıpçak Türkçesinde emir bildiren ekler bakımından diğer lehçelerden daha fazla olduğu görülmüştür.

KAYNAKLAR

- Al-Turk, Gulhan, (2012). Kitābu Bulgatü'l-Müştak fî Lugatî't-Türk ve'l-Kıfçak Üzerine Dil İncelemesi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dil ve Edebiyatı ABD (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Argunşah, Mustafa. Yüksekaya, Güliden Sağol. (2014). Karahanlıca Harezmece Kıpçakça Dersleri, Kesit Yay., 3. Baskı, İstanbul.
- Atalay, Besim (1945). Et-Tuhfet-üz-Zekiyye fil-Lûgat-it-Türkiyye. TDK Yay., İstanbul.
- Caferoğlu, Ahmet, (1931). Abû - Hayyân. Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Etrâk. Evkaf Matbaası, İstanbul.
- Eckmann, János. (2014). Memlûk Kıpçakçasının Oğuzcalaşmasına Dair, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar (Yayıma Hazırlayan: Osman Fikri Sertkaya), TDK Yay., Ankara.
- Ercilasun, Ahmet, B., Akkoyunlu, Ziyat, (2014). Kaşgarlı Mahmud - Divânü Lugâtî't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin). TDK Yay., Ankara.
- İnan, Abdülkadir. (1953). XIII-XV. Yüzyıllarda Mısır'da Oğuz-Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve Halis Türkçe, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, s. 53-71.
- İzbudak, Velet, (1936). El-İdrâk Haşiyesi. TDK Yay., Ankara.
- Karamanlıoğlu, Ali, F. (1989). Seyf-i Sarayi, Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türkî). TDK Yay, Ankara.
- Karagözlü, Savaş, (2018). İbnü Mühennâ Lûgatî Türkçe Kısmı, Kesit Yay., Ankara.
- Kaymaz, Zeki, (2018). "El-İdrak Haşiyesi'nden Yeteri Kadar Yararlanabiliyor Muyuz?", Köktürk Yazısının Okunuşunun 125. Yılında Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu, 01-07 Haziran 2018 Ulanbator-Moğolistan, (Ed. Doç.Dr. Şaban Doğan, Araş. Gör. Melis Sezen Güneş), İstanbul: Kesit Yay., s.1059-1067.
- Mohammad, Raghd, (2018). Memlûk Kıpçak Türkçesinde Ekler ve İşlevleri, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Lehçeleri ABD, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir.
- Öztopçu, Kurtuluş, (2002). Kitâb Fî 'İlm an-Nuşşâb, Memlûk Kıpçakçasıyla 14. yy.'da Yazılmış Bir Okçuluk Kitabı. Şafak Ofset Yay., İstanbul.
- Özyetgin, Melek. (2001). Ebû Hayyân Kitābu'l-İdrāk li Lisāni'l-Etrāk Fiil: Tarihi-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi. Köksav Yay., Ankara.

- Roux, Jean Paul. (2008). Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl, (çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan-Özcan), Kabalcı Yay., İstanbul.
- Toparlı, Recep, (1992). İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtîn, TDK Yay., Ankara.
- Toparlı, Recep, (2003). Ed-dürretü'l-mudiyye fi'l-lügati't-Türkiyye, TDK Yay., Ankara.
- Toparlı, R.; Çögenli, M. Sadi ; Yanık, Nevzat H. (1999). El-kavânînü'l-küllîyye lizabti'l-lügati't-Türkiyye. TDK Yay., Ankara.
- Toparlı, R.; Çögenli, M. Sadi ; Yanık, Nevzat H. . (2000). Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî, TDK Yay., Ankara.
- Uğurlu, Mustafa, (1987). Münyetü'l-Ğuzât. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.